(સચિત્ર)

બાળકોનો આનંદ

("ઈવનીંગ્સ એટ હોમ" નામના પુસ્તકપરથી સંયોજન)

(ભાગ પહેલો)

ગુજરાતીમાં લખનાર
ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ

આવૃત્તિ ચોથી

"ગુજરાતી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઇએ છાપી પ્રગટ કીધું
સાસુન બિલ્ડિંગ, સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

TO

K. M. CHATFIELD Esq. M. A.

In Warm Appreciation of Kind and Keen Interest in the Cause of Education

and

MANY NOBLE QUALITIES OF HEAD AND HEART

THIS BOOKLET

IS

RESPECTFULLY

DEDICATED

કે. એમ. ચેટફિલ્ડ એસ્કવાયર,

એમ. એ.

કેળવણીની વૃદ્ધિ માટે તેઓ પૂર્ણ પ્રેમથી
કાર્ય કરે છે
અને
જે મહાશયવૃત્તિએ તેઓના હૃદયમાં વાસ કીધો છે
તેના સ્મરણમાં
આ લઘુ ગ્રંથ
પ્રેમપૂર્વક
અર્પણ કર્યો છે.

પ્રસ્તાવના

વિદ્યાના વધારા સારૂ બાળકોના જ્ઞાનમાં વધારો કરી શકાય તેવા ગ્રંથોની ખોટ ગુજરાતી ભાષામાં ઓછી જણાતી નથી. બાળમિત્ર, ઈસપનીતિ, બાળોપયોગી નીતિગ્રંથ આદિ અંગ્રેજીનાં ભાષાંતર અને પંચોપાખ્યાન તથા હિતોપદેશાદિ સંસ્કૃતના ભાષાંતર ગ્રંથો બાળકોને માટે છે, પરંતુ અમુક બાળકને માટે [illegible] ગ્રંથો છે, તેવા સારા પણ થોડા ભાષામાં-ખાસ કરી ગુજરાતી ભાષામાં નથી. આ ખોટ પુરવાની આવશ્યકતા ના પાડી શકાશે નહિ.

અંગ્રેજીમાં 'ઈવનિંગ્સ ઍટ હોમ' (Evenings at Home) નામે બાળકોના જ્ઞાનમાં વધારો કરનાર નીતિ, વ્યવહાર, દેશ પરદેશનું જ્ઞાન આપનાર સુંદર ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથનું અનુકરણ કરવાની ભલામણ, કેળવણીખાતા સાથે સંબંધ ધરાવનાર કેટલાક સ્નેહીઓ તરફથી થવાથી તેઓની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા આ ગ્રંથ તૈયાર થયો છે. એના ગુજરાતી બાળકોને ઉપયોગી થાય તેવા પાઠોનું [illegible] અને સરળ ભાષામાં અનુકરણ કરવામાં આવ્યું છે. અંગ્રેજી ગ્રંથમાં જે જે પાઠ ગુજરાતીઓની રુચિને અનુસરતા નહિ જણાયા તે તેમજ જે પાઠોના અનુકરણ કે ભાષાંતર [illegible] વાચનમાળામાં અથવા અન્ય ગ્રંથોમાં [illegible] છે તે પાઠો મૂકી દીધા છે. તેમજ વાર્તિકકર્તાના પાઠ પણ જુદા કીધા છે એ કેળવણીખાતા પ્રતિથી આ ગ્રંથને ઉપયોગી ગણવામાં આવશે તો, વાર્તિકકર્તાનો એક જુદો સ્વતંત્ર ગ્રંથ કરવાની ઇચ્છા છે, તે આગળ ઉપર પૂર્ણ કરીશ.

હતો. તેમાં વચ્ચોવચ એક ગોળ ટેબલ ને આસપાસ પાંચ છ ખુરસીઓ ગોઠવેલી હતી. બાજુએ બે પુસ્તકના મંચ હતા, તેના પર કેટલાક સંસ્કૃત, ગૂજરાતી, મરાઠી તથા હિંદી ભાષામાં લખાયલા સુંદર ગ્રંથો, સારી રચનાથી ગોઠવેલા હતા, જે જોતાં જ એ બાઇના જ્ઞાન અને બુદ્ધિચાતુર્યને માટે સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજતું હતું.

તારાગવરીનું કુટુંબ મોટું હતું. તેને બે પુત્ર ને ત્રણ પુત્રીઓ હતી. પુત્રોને ઘેર ને દીકરીઓને ઘેર પણ સારો પરિવાર હતો. આ સઘળાં બાળકો મોટી માની પાસે જ રહેતા હતા, ને તારાગવરી તેઓને શાળાના શિક્ષણ ઉપરાંત વ્યવહારનું પણ શિક્ષણ આપતી હતી, અને તેને લીધે આ તેનાં બાળકોનાં વખાણ આખા ગામમાં થતાં હતાં.

ઉંદરના બચ્ચાંની વાર્તા •

એક શ્રીમંત શેઠિયાના ઘરમાં એક કોઠાર હતો. તેમ
ખાંડ, સાકર, ગોળ, બદામ, પસ્તાં, બરફી વગેરે મિઠા
ઈના સર્વે પદાર્થો ભરી રાખવામાં આવતા હતા. એ
કોઠારમાં એક ઉંદરડીનું બચ્ચું રહેતું હતું. તે આ મેવ
મિઠાઈમાંથી બરફી, પતાસાં, મુરબ્બો વગેરે રોજ ખાતુ
ને પોતાને મહાભાગ્યશાળી માનતું હતું. ઘરનાં માણસ

ભોજન કરવ
બેસતાં ત્યાં
તે ઘણી વા
બહાર નિકળી
પાટલા નીચે
ભરાતું, અ
થાળીની પાસે પડેલા ચોખાના દાણા ને રોટલીના કટક
ચડપ ચડપ ખાઈ જતું, પણ તેને કોઈ પકડતું નહીં. અ
પ્રમાણે આ ઉંદરનું બચ્ચું બહુ સુખી હતું, પણ બિલાડીન
તેને ઘણી ધાસતી રહેતી હતી. બિલાડીનો ચ્યાંઉ ચ્યાંઉ
શબ્દ સાંભળતાં જ તે કોઠારની પાછળ, ફરેકાળની વક
સમાં કે દાણાનાં માટલામાં ભરાઈ જતું, ને તે વેળા ત
થરથર ધ્રુજતું હતું.

એક દિવસ આ બચ્ચું પોતાની મા પાસે ખુશીથ
ગેલ કરતું ગયું, અને બોલ્યું, "મા, મા, આ કુટુંબન
માણસો ઘણાં ભલાં ને સારાં છે. જો, પેલા કોઠારમ
તેઓએ મારે માટે એક સુંદર ઘર તૈયાર કરીને મૂક્યું છે
ને તેમાં ખાવાનું પણ મૂક્યું છે. એ ઘર મારાથી રહી

સારી રીતે મઝા મારી, પણ પછી તે એકલો અટુલો પડ્યાથી કંટાળ્યો, ને પોતાના જૂના મિત્રોને શોધવા નિકળ્યો. પણ આ વેળા તેને પેલી ઘંટડી દુઃખદ થઈ પડી. તેને જોતાં જ ઉંદરો નાસવા લાગ્યા. તેની પાસે કોઈ ઉભું રહે નહીં. પેલી ઘંટડી તેને ઘણી અકારી લાગી, ને તે કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ વ્યર્થ ગયો. ઘંટડી નિકળી જાય, તેટલા માટે તેણે પોતાના આગલા પંજાવડે તે ખેંચી, પણ એથી તો ઉલટું તેનું ગળું સોહોરાયું ને પીડા વધી. કોઈ ઉંદર તેની ઘંટડી કરડીને તેને છૂટો કરે તેવા વિચારથી તે સઘળે ફર્યો, પણ તેની ભયાનક ને નવી આકૃતિથી કોઈ તેની મદદે આવ્યું નહીં. આ પ્રમાણે નિરાશ થયેલો તે એક ઓરડામાંથી બીજા ઓરડામાં જતો હતો, તેટલામાં એક બિલાડીએ તેને પકડીને મારી નાંખ્યો.

આ વાર્તાનો સાર એટલો જ કે, જે કોઈ પ્રાણી પોતાના મિત્રોને ભય ઉપજાવે એવી ઊંચી સ્થિતિએ પહોંચે છે, તેને પોતાના જાતભાઈના સમાગમનું સુખ મળતું નથી. તે લાખો પ્રાણીઓથી વિંટાયલો છતાં એકાંતવાસ ભોગવે છે. તે સૌથી અળગો રહે છે ને સૌ તેને દૂર કરે છે. ભય અને પ્રીતિ એક સ્થાને વસતાં નથી.

ઉપયોગી પ્રાણીઓ

એક સમયે એક ખેતરમાં વસતાં પશુઓ વચ્ચે વાદવિવાદ ચાલ્યો કે, આપણામાં શ્રેષ્ઠ કોણ? ઘોડો, બળદ, ગાય, ઘેટું ને કુતરાએ પોતપોતાના વિચાર દર્શાવ્યા પછી ડુક્કરનો વારો આવ્યો. ડુક્કર તો તમે સૌએ જોયું હશે. આ પાસેના પાનાના ચિત્રમાં એ સઘળાં

ઘડિયાળમાં પાંચ વાગ્યા, મણિલાલભાઈએ બૂટ-પાટલૂન પહેરી પોતે ફરવાની તૈયારી કરી. એટલામાં આળસુ મન ફર્યું, અને રહુની વાડીમાં બેસી વાડી તરફ ફરવા જવાનો વિચાર થયો. પોતાનો પોતે પાછો ઘેર જઈ રહુની વાડી જોવા ગયો. પણ એટલામાં વળી વિચાર બદલાયો ને કુદરતને લઈ ખેતરોમાં ફરવા જવાનું તેને મન થયું. રહુની વાડીને પણ પડતી મૂકી.

આખરે ખેતરમાં ફરવા જવાનું મન તો થયું ખરું, પણ બે મિનિટમાં તે વિચાર પણ તેણે માંડી વાળ્યો, ને ઘરમાં બેસી ક્રિકેટ રમવાનો વિચાર કીધો. એ પણ ઝાઝો વખત ન ટક્યો, એટલામાં સૂવાથી પણ મન ઊઠ્યું, ને પાનાં હાથમાં મૂકી દીધાં. એટલામાં તેના શિક્ષકે કહ્યું, "કેમ ભાઈ, આજ કંઈ થોડું વાંચશો?" મણિલાલે કહ્યું, "શા માટે નહીં? મને કોઈ પણ વાતનો કંટાળો નથી તો, બોલો શું વાંચીએ?" શિક્ષકે કહ્યું, "ભર્તૃહરિ નીતિશતકમાંના કેટલાક શ્લોકો વાંચવાના બાકી છે, તે આજે પૂરા કરીએ તો ઠીક." મણિલાલે કહ્યું, "હા, એ ઠીક છે." પણ ક્ષણભર વિચાર કરીને તે બોલ્યો, "ઇતિહાસ વાંચીએ તો કેમ? નહીંતર ભૂગોળ ભણાવો." શિક્ષકે કહ્યું, "જેવી આપની મરજી, આ ગોળો તો મેજ પર તૈયાર જ છે."

પછી નગરશેઠના પુત્ર પૃથ્વીના ગોળા તરફ નજર ફરી બેઠા. મણિભાઈએ બે ત્રણ આંટા ગોળાના ફેરવ્યા, શિક્ષક પૃથ્વીના ભાગો સમજાવતો હતો ને મણિભાઈ સાંભળતા હતા. પણ મનમાં ચટપટી થયા કરતી હતી કે ક્યારે આ પૂરું થાય. પાંચ મિનિટમાં તો તે બોલ્યો,

તે જતાં જતાં બોલ્યો, "એ નિમકહરામ પ્રાણી ! જા, જા, મેં તને માયા ને મમતાથી આટલો સમય પાળ્યું, તે આવી રીતે મને તજવા જ માટે કે? રખડતું તે રખડતું. ગમે તે કરો, પણ જાતિસ્વભાવ કદી પણ જાય નહીં !"

આટલું બોલી તે પોતાના ખેતરમાં આવ્યો. તેના પિતાએ તે વાત જાણી તેને શિખામણ દીધી કે, "બાળકો રખડતાં રઝળતાં પ્રાણીઓ તરફ મમતા બતાવે તેમાં ખોટું નથી, પણ તેઓએ તેના જાતિગુણ જાણવાની ખૂબ સંભાળ લેવી જોઈએ. જે પ્રાણીઓ નિમકહરામ છે, તેમને ગમે તેટલાં લાડ લડાવે તોપણ તેઓ અંતે તેવાં જ રહેશે."

ઉડવા તરવા વિષે

એક સવારના રામદાસ તેના પિતા ગંગાદાસ સાથે વાડીમાં ફરતો હતો. નિર્મળ આકાશમાં કબૂતરો ઉડતાં હતાં તે જોઈ, તેણે પોતાના પિતાને કહ્યું, "બાપાજી, આ કબૂતરો જેમ ઝડપથી ઊંચે આકાશમાં ઉડે છે, તેમ આપણાથી ઉડાતું હોય તો કેવી મજા પડે?" ગંગાદાસે કહ્યું, "હું ધારું છું કે, કબૂતરોને ઉડવામાં મજા પડતી હશે, પણ આપણી ગમ્મતો જુદા પ્રકારની જ છે. આપણી શક્તિ ઉપરાંતની ગમ્મતોની ઇચ્છા રાખવી, એ મૂર્ખાઈ છે." રામદાસે પૂછ્યું, "શું માણસ ઉડતાં શિખી શકે નહીં?" ગંગાદાસે ઉત્તર આપ્યો, "ના, તેમ નહીં કરી શકે. ઉડવા માટે જે અવયવોની જરૂર છે, તે અવયવો માણસને ઈશ્વરે આપ્યા નથી." રામદાસ બોલ્યો, "પણ હુન્નર કળાથી પાંખો બનાવી શકાય નહીં?" ગંગાદાસે જણાવ્યું, "કદાચ બનાવી તો શકાય, પણ તેને વાપરવાની

પૂછ્યું, "બાપા, તેને તરતાં આવડ્યું કે?" ગંગાદાસે કહ્યું, "હા, સૂકી જમીનપર તરતાં તો બહુ સારું આવડ્યું, પણ પાણીમાં તો લગાર નહીં, પાણીમાં તરવાની તેની હિંમત જ ચાલી નહીં." રામદાસે પૂછ્યું, "પણ, બાપા, તુમડાં બાંધીને તરીએ તો કેમ?" ગંગાદાસે જણાવ્યું, "શિખાઉને માટે તો તે ઠીક છે, પણ તુમડાં વગર તરતાં શિખ્યો હોય તો સારું. માણસે પોતામાં જે શક્તિ હોય તે પરજ આધાર રાખતાં શિખવું જોઈએ: અને એ વાત તરવામાં જ નહીં, પણ સર્વે વાતમાં ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ, તુમડું જો આડું તેડું ફાટી જાય છે તો જીવનું જોખમ થાય છે. વળી અકસ્માત પાણીમાં પડ્યા ત્યાં તુમડું ક્યાં લેવા જશો? માટે પોતાની શક્તિપર આધાર રાખી જે તરતાં શિખે છે તે ખરો હોંશિયાર ગણાય છે."

માર્ટિન

આપણા દેશમાં જેવાં કબૂતર, પોપટ, મેના, સૂડા, કોયલ, વગેરે પંખીઓ હોય છે તેવાં યુરોપખંડમાં માર્ટિન નામનાં ચકલિયાં થાય છે. તે આપણી ચકલીની જાતનાં હોય છે. તે ચકલીઓની પેઠે ઘરનાં છજાં નીચે માળા બાંધી રહે છે. ભીંતપર કાદવના લોંદા વળગાડેલા હોય તેવા આ માળા દેખાય છે તેમાં પક્ષીઓને જવા આવવા માટે એક નાનું કાણું હોય છે, જે બારણાનું કામ સારે છે. એ માર્ટિન પંખીઓ વિષે કેશવલાલ નામના એક છોકરાએ, એક ગ્રંથમાં થોડુંક વૃત્તાંત વાંચ્યું, તેપરથી તેણે પોતાના બાપને પૂછ્યું કે, "બાપાજી, માર્ટિન ચકલિયાં વિષે તમે કંઈ જાણો છો? જાણતા હો તો મને કહો."

છે. તેઓ પોતાનાં બચ્ચાંની ઘણી સંભાળ લે છે, તેની એક વાત ઘણી જાણવા જોગ છે. એક માર્ટિનના જોડાએ એક દેવડીપર માળો બાંધ્યો. એવું બન્યું કે પાંખ આવ્યા પહેલાં તેમનું એક બચ્ચું બહાર નિકળવા જવાં જમીનપર પડી મરણ પામ્યું. આ જોઈ તે જોડાએ પરાળના મજબૂત કટકાઓ વિણી લાવી, મટોડીમાં ઘોંચી, માળાની આસપાસ કઠેરો બનાવ્યો, કે જેથી કોઈ બીજું બચ્ચું બહાર નિકળતું અટકે."

આ સાંભળીને કેશવલાલ બોલ્યો, "અહોહો! તેઓએ કેવું ડહાપણ વાપર્યું!"

તેના પિતાએ કહ્યું, "ખરેખર, ઘણું ડહાપણ વાપર્યું, હું તને તેના ડહાપણની અને પોતાના જાતભાઇને મદદ કરવાની ટેવની બીજી વાત કહું છું. એક વેળાએ એક માર્ટિન ખાવાનું શોધવાને બહાર ગયું. એ લાગ જોઇને એક કાગડો તેના માળામાં ભરાઈ બેઠો. જ્યારે તે માર્ટિન પાછું આવ્યું ત્યારે, પેલા કાગડાએ તેને ચાંચ મારી હાંકી કાઢ્યું. તે માર્ટિન એ કાગડાની લુચ્ચાઇથી ઘણું ગુસ્સે થયું. પણ પોતાના બળથી તેને હાંકી કાઢવાને અસમર્થ હતું, તેથી પોતાના જાતિલાઓને તેડવા ઉડી ગયું. પોતાની ભાષામાં પોતાના જાતભાઇઓને સઘળી હકીકત સમજાવી, એટલે સૌ એકઠા થયા પછી સઘળાં માર્ટને પોતાની ચાંચમાં કાદવ લીધો, અને તે માળા આગળ આવી, તે કાદવવડે તેનું બારણું પૂરી નાંખ્યું. એથી પેલો લુચ્ચો કાગડો હવા અને ખોરાક વગર મરણ પામ્યો."

કેશવલાલે કહ્યું, "એ તેને યોગ્ય શિક્ષા થઈ."

આવો વિચાર કરતો કરતો તે આગળ જાય છે, રસ્તે ચાલતાં શ્રીમંત શેઠનું ખેતર આવ્યું. તેમાંના આંબાપર કેરીની શાખો ઝૂકી રહી હતી. તે જોઈ રૂપલો બોલ્યો, "વાહ! કેવી મઝાની કેરીઓ છે. એકાદ બે મળે તો મારો સામલો ઘણો ખુશ થાય. પણ એ પારકી મતા તેના ધણીની રજા વિના લેવાય કેમ?" આ તેનું બોલવું ખેતરના રખેવાળે સાંભળ્યું, ને તેથી તેણે રૂપલાને કહ્યું, "અલ્યા રૂપલા, તારે જોઈએ તેટલાં ફળ તોડી લે; શેઠનું તું કામ-કાજ કરે છે, તેથી હું શેઠને કહીશ." એમ કહી રખેવાળ ચાલ્યો ગયો.

રૂપલાએ ખાવાની ટોપલી જમીનપર મૂકી ને ખુશી થતો થતો ઝાડપર ચઢવા લાગ્યો. અર્ધેક ચઢી નીચે નજર કરે છે તો એક કુતરાને તેની ટોપલીમાથી હલીવરા ને પૂરી ખાતો જોયો. તે ઝડપથી ઉતરવા લાગ્યો, પણ તેટલામાં તો કુતરો હલી-વરાં ને પૂરીનું પડીકું મ્હોંમાં ઘાલીને નાઠો. રૂપલાએ તે ટગર ટગર જોયાં જ કર્યું. તેને વિચાર આવ્યો કે, અડધું મૂકી આખું લેવા જનારનું અરધું પણ જાય છે, તેવું આજે બન્યું. હવે સાંજ પડી ગઈ હતી, ને ઝાડપર ચઢવું મુશ્કેલ હતું તેથી, કેરી લેવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો, ને

આદ્રીમાં પડી હતી. મેં બાગમાં ફરી જોયું, ને ટેબલની અંદર પડી. તેમ જાણી કે તે ટેબલની નીચે પડવાથી તેનું ઢાંકણું કેટલું આઘું ખસ્યું. આદ્રીમાં પડી ગયું હતું. પણ બહારનું કાચ જ ખસ્યું હતું તે જોઈને જાણ્યો. પછી આવીને તો મારા બાપા ને હસતા હતા કે શું આ વાત? પણ હું કંઈ બોલ્યો નહીં. કારણ કે તો આમ કહેવાથી તો મને બહુ જ હતું કે આમાં તો મારાનું કાચ, તેમ ને જોઈને બાપાએ કે શું થયું છે? અને તેનું કારણ આવું પણ નહીં હોય તો? બાપાની શિખામણ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ." એમ બોલ્યો, આનંદમાં આવનારો રાજી થઈ ગયો, ને પોતાના બાપ પાસે આવ્યો પછી.

અધૂરો ઘડો છલકાય

એક દિવસ અમન નામે એક વિદ્યાર્થી પોતાના દિકરાને લઈને ફરવાને નીકળ્યો. તેઓ એક કોઠીમાંથી જતા હતા, તેવામાં બે ત્રણ નાના કુકડીઓ તેઓની પાછળ એકાએક દોડતાં આવ્યાં, અને એકદમ બધાં બોલવા લાગ્યાં કે, આવું કૂકડાનું ભસવું જોઈ અમન બોલ્યો પાછો દીકરો કહેતો ને ધીરજથી બોલ્યો કે કુકડીઓ નાહીં જતાં પણ તે પાછાં ફરશે કે, તેઓ પાછાં પૂંઠે લાગ્યાં. આ પ્રમાણે વાતો ચાલતાં તેઓ એક ખેતર આગળ આવી પહોંચ્યા ત્યાં સુધી, પેલાં કુકડીઓ બોલતાં રહ્યાં.

આ ખેતરમાં એક મોટો બહાદુર કૂતરો, ઘડકામાં નિરાંતે સૂતો હતો. અમન તો તેને જોઈ પાછો બીધો ને પોતાના દિકરાની કોટમાં ભરાઈ ગયો. પણ તે કૂતરાએ તેની કશી પણ દરકાર કરી નહીં.

પર પૂરો વિશ્વાસ ન હોવાથી, સ્ત્રીને તેમને કેટલાક હાલ કરીને, ખીજી ખોડ વહે છે, અને તેથી સ્ત્રીઓની તરફથી આવતી જેવું તેમને લાગે છે, તેમને ટાળવાને તેમની આશા ઘણાનું હેત ઘાટે છે. પરંતુ જે મનુષ્યોમાં પોતાનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ છે, તેમને ખીજાઓના તરફથી આવતી ભીતિની નથી, તે તેથી તેઓ શાન્તવૃત્તિ ધરે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્યોમાં પણ તું જોઈશ કે આળસુ, દુબળા અને આળસુ આશ્રય, વહેમી, બીકણ સ્વભાવના અને એકલ પેટા હોય છે તેઓ બુદ્ધિમાન અને ભારે અનુભવી હોય છે, અને તેમની આશા ખુલાસાવાર કરી મૂકી છે. આપ ભાગ કહેવત છે કે, "ચાલાક પુરુષ મિત્ર" ઘણા જેને [illegible]

જુદી જુદી સ્થિતિ વિષે સંવાદ

[illegible]

[illegible]—[illegible]
[illegible]

[illegible]—[illegible], [illegible]
[illegible]

[illegible]

(સ્વદેશી [illegible])

મદન—આ બાપુ, [illegible] નહિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible]. [illegible] [illegible] અહીં નાના પ્રકારની [illegible] [illegible] હતા, પણ [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible] એક [illegible] [illegible] [illegible]

બાપ—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કહું?

મદન—[illegible] [illegible] કે [illegible]

બાપ—[illegible]? હા, [illegible] એક [illegible] એક [illegible] [illegible] પહેરેલા [illegible] [illegible] જતા હતા—

મદન—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે?

બાપ—ના. ના. તેઓએ [illegible] [illegible] [illegible] ને [illegible] [illegible] [illegible] પહેર્યો હતા અને એક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ચાલવા લાગ્યા હતા [illegible] [illegible] [illegible] હતા

મદન—હું ધારું છું કે, તેઓનો દેખાવ બીહામણો હશે.

બાપ—તે હું કહી શકતો નથી. તેઓ ઉંચા, [illegible] [illegible] ને [illegible] હતા. [illegible] જતા તેઓની [illegible] [illegible] એક [illegible] આવ્યો, તે વટાવીને આગળ ચાલવા

[illegible] દેશની નીતિ [illegible] આ [illegible] છે, તે તે આપણને તો [illegible] પણ મોટા [illegible] [illegible] જાય છે [illegible] ઘણા હોય છે. [illegible] હોય છે [illegible] અને [illegible] ઘણા થાય છે

વ્યવસ્થા અને અવ્યવસ્થા

([illegible])

[illegible] ઘણી [illegible] હતી. તે ઘણી [illegible] હતી [illegible] તેનું [illegible] રહેતું હતું. તે પોતાની બધી ચીજો જ્યાં ત્યાં અસ્તવ્યસ્ત પડી રહેવા દેતી. જ્યારે વાર તે ચીજો [illegible] કરવા બેસતી ત્યારે ઘણો વાર લાગતી ને તે કામ કરવા બેસે [illegible] સામાનનું ઠેકાણું નહીં [illegible] ઠેકાણે હોય, તો [illegible] ઠેકાણું હોય, અને [illegible] ઠેકાણું [illegible] હોય [illegible] હોય. તો [illegible] પડેલું હોય [illegible] હોય તે [illegible] હોય તો [illegible] ઠેકાણું નહીં. [illegible] હોય તો [illegible] હોય [illegible] હતી. [illegible]

અમને કહ્યું કે હું હવે અહીંથી આવું ડિસ્પેન્સરીનું કામ, અને પ્રમાણે મારા પતિ પાસેથી સલાહ લેવા આવતાં, તે કિંમતે રહેતા. દર બપોર મારે હિસાબ રાખવાનો આવતો હતો. તિજોરીમાં વધારાના રૂપિયા પડ્યા રહેતા, ને તેમાંથી ખર્ચ કરતાં હિસાબ તૈયાર કરતી.

થોડા દિવસો પછી આશ્રમમાં લોકો ભેગા થયા હતા ત્યારે બાપુએ ઘણાં રૂપિયા લાવ્યાં. બધાને આશ્રમની પેટી ઉઘાડી બતાવી કહ્યું, "આજથી તેમાંથી હું ખરચ કરીશ ને પહેલાં જે વધારાના પૈસા આ [illegible] રહેતા તે હવે નહિ રહે."

ત્યાર પછી બા કામ પ્રમાણે કામ કર્યું હતું, પણ વ્યાધિ થોડું ને ઘણું કામ પછી મુશ્કેલ થઈ પડી. દરેક આહાર રંધાવવા માટે તેમ જ બધું કામ જાતે કરતાં. બીજાઓ અનુકૂળ ન પડતા ત્યારે ઘરકામ તથા રસોડું ચલાવતાં. તેથી એવું લાગતું કે સ્ત્રી પુરુષ, બાળક, સૌ કોઈ તેમની સંભાળમાં રહેતાં. એ સાથે ખાનગી વાતો પણ તેઓ કરતાં, ને બધી દેખરેખ રાખવા માટે તૈયાર રહેતાં.

આશ્રમમાં રસોઈનો વિભાગ જુદો હતો ને બધાં સાથે બેસીને જમતાં, અને પોતાના ચોકામાં રસોઈ કરતાં. તેમ પ્રમાણે બધાંને ભોજન કરાવતાં; મહેમાનો આવે ત્યારે તે રસોઈ કરી આપતાં, ને વખતોવખત બહાર જઈને તેમને ઘેર જવાનું કહેતાં.

[illegible]

મોહ૦—તેને આપણા દાંત જેવા હોય તો કેટલું ઓળખી કેમ ઓળખાય?

બાળ૦—તેના દાંત આપણા જેવા નથી હોતા.

મોહ૦—પણ તેના મોઢાની રચના તો આપણા જેવી હોય છે કે, ઘાસ ખાય તે ઘોડો કહો તે જાનવર ગણાય, પણ તેમ ઓળખી શકાય કે નહીં?

બાળ૦—હા સાહેબ.

મોહ૦—આને ઢોરની ઘાસ ઘોડા, તો ઓળખાય કે નહીં?

બાળ૦—હા, ઘણી વહેલાંથી, કેમકે તે છે જીવતાં છે

મોહ૦—બરાબર. હવે કહો, દરેક જીવની ચીજ શું કહેવાય?

બાળ૦—હું ધારું છું કે, દરેક જીવતી ચીજ ને પ્રાણી કહી શકાય

મોહ૦—ઠીક, પણ ત્યારે ઘોડા ને ઝાડોમાં સરખાપણું શું છે?

[illegible]

અર્દેન — આ કોઈ વ્યાખ્યા નથી, પણ વર્ણન છે
શોપ — વ્યાખ્યા ને વર્ણનમાં શો ફેર ?

અર્દેન — વર્ણનથી આપણે તેને કોઈ બીજા પદાર્થરૂપ જોતા હો તેમ જાણો છો, પણ વ્યાખ્યા તો માત્ર તે પદાર્થના ગુણો અને વિશેષ ચિહ્ન જણાવે છે, જેથી કરીને તે પદાર્થ કે પ્રાણીને, તેને બીજા કોઈમાંથી જુદી પાડી શકાય. પદાર્થનું વર્ણન કરવામાં વ્યાખ્યા ઘણી ઉપયોગી છે. ઘણા કવિઓએ અનેક પશુ પક્ષીના વર્ણન આપ્યાં છે. પણ વ્યાખ્યા નહીં હોવાથી, તેઓ આ દુનિયામાં હતા કે નહીં, તે શક ભરેલું થઈ પડ્યું છે

શોપ — પણ સાહેબ, આ તે વર્ણન બહુ ગમે છે

અર્દેન — તેમ નથી નથી. પણ આખિર નજરથી વિષય બાબત અને તેને સારી રીતે નમજાવવા [illegible] ઘણું કરેલું છે [illegible] છે, તે જ [illegible] આ વ્યાખ્યા આપી નથી પણ વિષય [illegible] કરવાની ટેવ હેમ પાડી, તે માટે મેં આટલું સમજાવ્યું છે

— —

ઘાસ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

જગજીવન અને તેની સાથે બીજા વિદ્યાર્થીઓ હતા તે બધા હોંશથી એક છોડ ઉખેડી લઇ આવ્યા. પછી જગજીવને તે છોડ હાથમાં પકડી પૂછ્યું, " આ મૂળિયાં કેવાં છે, તે તમે જાણો છો ?"

જગ—હાજી, તે રેસાવાળાં છે.

હરિ૦—બરાબર છે આ મૂળિયું રેસાના ગુચ્છાનું બનેલું છે. હવે તેના સાંઠા જુઓ, તે જુવારના છોડ જેવો પોકળ અને ગાંઠગાંઠાવાળો છે, તેમ જ પાના (છોડની તે પાન ને ગાંઠનાં તે પાંદડાં) પણ લાંબાં, સાંકડાં અને અણીવાળાં છે એના કણસલાં તપાસીએ તો જણાશે કે, તે પણ જુવારના જેવાં જાડાં ને ખીચોખીચ ભરેલાં છે. એ કણસલામાં ફણગાવાળો પદાર્થ, તેને ફૂલ કહે છે, ને ફૂલના અંદર દાણા બંધાય છે. આ ઘાસમાં તેવા દાણા નથી, કેમકે એના કણસલાં પાતળાં છે. તમે ઘઉંનાં કણસલાં તે જોયાં હશે?

જગ૦—હા જી, ઘણાંએ.

હરિ૦—[illegible] તમે જોઈને જાણ્યું છે, દરેક દાણો [illegible] હોય છે [illegible] દાણા બંધાતા [illegible] ફૂલ [illegible] નથી, [illegible] હોય છે. તેને [illegible] ફૂલોનાં [illegible] દરેક છોડને એમ જ થાય [illegible]

જગ૦—[illegible], ચમરી એટલે શું?

હરિ૦—કણસલાં [illegible] ઝીણા હોય છે, તેને ચમરી [illegible] છોડને ચમરી [illegible] કેટલાક [illegible] ની ચમરી લાંબી હોય છે, તેવા [illegible] તે

મીરાંએ પૂછ્યું, "શું જ બીજ બકરી આપના શરીરમાં બની જાય ખરી?"

બાપુએ કહ્યું, "ના, જે બીજ પાણીમાં ઊગવું છે, તે [illegible] ઊગતું નથી. અને જે [illegible] ઊગે છે, તે પાણીમાં ઊગતું નથી. આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પાણીથી બનાવેલું [illegible] નથી."

મીરાં બોલી, "એક દિવસ મેં [illegible] પાણી [illegible] મૂક્યું, ત્યારે [illegible] [illegible] કે બીજના પાણીનું [illegible]"

બાપુએ કહ્યું [illegible]

[illegible]

[illegible]

આસ પર્યોમાં રહેલું મીઠું અને દેવતાથી તે ચરાળ આવે છે. કહી શકાતું નથી, તેથી ત્યારે આજૂબાજુ ચડાણ ફૂટાઈ જાય છે, ત્યારે અને વહેતો બરાબી મીઠું બાઝે છે અને તેના ઉપર ખૂંદનું પાણી વરાળરૂપે ઊડી જાય છે. તે તેનાં ચાટવાં માટે રહી જનારે દીઠે રહી જઈ અવાજ કરે છે, પણ જ્યારે વિચાર થાય આવી, તે રહી થાય છે, માટે દમણું એ વાત ખરી છે."

કાર્તિકે પૂછ્યું, "પણ બા, સાદી આગ કેવી રીતે થાય?"

આણે કહ્યું, "આપણા રસોઈના આગ કેમ કરવાં, નહીં રીત બરાબર જાણતી નથી. કેટલી તો મેળવી, બેઠાણ, પીપર, મરી, તજ, લૂંટ, લીંબડ, વગેરે ખાંડીને ખાખીને આપેલું એ પહેલું ઉકાળા રાંધેલ, તેથી આગ બને છે. એ આગ નહીં બા, ત્યારે તે આગ બનાવવા પ્રધાન એક વસ્તુ જોઈએ, કે પાણી ઉપર તે ઊંચેથી ધારીને ખૂબ ઓગળ કરવું, અને જ્યાં સુધી પાણી ગરમ થાય ત્યારે તેથી આગ નાખીને મૂકવું. પછી ઉપરથી રોજ ઉકાળ્યા પછી તેને આગ બને. ચણ ભરેલા ઘડાનું એ ઉકાળવું અને ઉતારી ઠરવા દેવું, ઠરી ગયા સાથે જ, ત્યારે તેમાં નાખવું. પછી તેમાંથી લાખ કે બાદ આવી દૂધ નાખવા જેવા તે આગ તે બનાવવાને કરાય.

કાર્તિકે કહ્યું, "આ બધી વાત રસાયન શાસ્ત્રની છે, ઘણા મન લાંબા કેમ સમજાય છે?"

આણે કહ્યું, "તેનું કારણ એટલું જ છે, કે તેને ઘણા અઠેલ શાસ્ત્ર અઘરી વાતો સમજાવી છે."

પછી તે દીકરી આગ પીવા બેઠા.

સુજ્ઞ૦–મહેતાજી સાહેબ, આપનું નામ શું છે?

મહે૦–મારું નામ સત્યચંદ્ર છે.

સુજ્ઞ૦–આપ નૈષધપુરના નગરશેઠને તો ઓળખતા હશો?

મહે૦–હા, ઘણી સારી રીતે. તેમને એક કુસુમસુંદરી નામની કન્યા પણ છે.

સુજ્ઞ૦–એ કન્યા હશે તો ઘણી સારી, નહીં વારુ?

મહે૦–કન્યા રૂપમાં તો રત્ન સમાન છે, જેવી આરસની ઘડી કાઢેલી પુતળી. તેમ બુદ્ધે પણ ઘણી સારી છે; પણ તે આંધળી છે.

પ્રબો૦–આંધળી છે?

મહે૦–હા, આંધળી છે. પણ તમે કેમ આમ ચમકી ઉઠ્યા?

સુજ્ઞ૦–ના, અમસ્તા; પણ તમો એ વાત ખાતરીપૂર્વક કહો છો, મહેતાજી સાહેબ?

મહે૦–એમ કેમ પુછો છો? સત્યચંદ્ર કોઇ પણ દિવસે અસત્ય બોલ્યો નથી.

સુજ્ઞ–તે આંધળી છે, તે વાત તે કન્યાને તમે જોઇને કહો છો કે કોઇનું કહેલું કહો છો?

મહે૦–મેં ઘણીવાર તે કન્યાને જોઈ છે. તેમ રાજાની કુંવરી પાસે પણ તે ઘણીવાર આવે છે.

પ્રબોધચંદ્ર ને સુજ્ઞચંદ્ર તો આ વાત સાંભળી ઘણા દિલગીર થઈ ગયા. પછી તે મહેતાજીને પોતાને ઘેર આવવાને ઘણી આજીજી કરી કહ્યું, પણ મહેતાજીએ જણાવ્યું કે, મારી રજા છ દિવસમાં પૂરી થાય છે, તેથી મારાથી રહેવાય તેમ નથી. એમ કહી મહેતાજી તો ઉઠીને

શેઠે તે વાત કબૂલ કરી, અને બીજે દહાડે, જોધપુર-
ના મુનિમ વગેરે તથા પ્રબોધનો મિત્ર શુભચંદ્ર કન્યાની
તપાસ કરવાને જોધપુર ગયા.

મુનિમ સાથે શુભચંદ્ર જોધપુર આવ્યો. તેણે કન્યા જોઈ. તે કહી પણ ખોડખાંપણ વગરની અને કાચની પુતળી જેવી હતી. તેના રૂપમાં કંઈ મણા નહોતી. આંખો કે પણ ખામી વગરની હતી. પણ તેને કાક આવ્યો કે, જેને માટે બીજી તો નહીં બનાવતા હોય. પછી તે મહેતાજીને મળ્યો, ને સઘળી વાત વિગતથી કહી. પણ મહેતાજીએ તો પાછું એમ જ કહ્યું કે, "કન્યા આંધળી જ છે." નગરશેઠ તે વાત જાણીને ઘણા કોપાયમાન થઈ ગયા, ને તેણે મહેતાજીપર આબરૂની ફરિયાદ માંડી. તે પરથી, રાજાએ એવો હુકમ કાઢ્યો કે, કન્યા આંધળી છે તે એ મહેતાજી સાબિત નહીં કરશે તો તેને દેહાન્ત દંડ થશે.

આ વાત સાંભળીને મહેતાજીના સગાંવહાલાં તો રોવા કકળવા લાગ્યા. તેઓ મહેતાજીને કહેવા લાગ્યાં કે, તમે જઈને શેઠની માફી માગો, ને જીવ બચાવો. પણ મહેતાજીએ તો એમ જ કહ્યું કે, "જે કન્યા આંધળી છે તેને દેખતી કહીને હું અસત્ય બોલીશ નહીં" લોકો કહેવા લાગ્યા કે, મહેતાજી ગાંડો થયો છે, નહીંતર આવું જૂઠ બોલે નહીં. પણ મહેતાજીએ કોઈની પણ દરકાર રાખી નહીં ને તે તો નિશ્ચિંતપણે પોતાનું કામ કરતો હતો.

ફરિયાદ સાંભળવાનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે નગરશેઠ તથા તેના મુનિમ સાથે શુભચંદ્ર દરબારમાં ગયો. રાજા પંડે ન્યાય કરનાર હતો, તેથી નગરના લોકો પણ

કે જે કલ્પના આપેલી છે તે જ દેખાતી છે, અમાને આપણ [illegible] થી, એ કોરી ભાષામાં શાને કામ છે.

કુદરત અને કેળવણી
(એક કલ્પિત કહાણી)

એક વેળા કુદરત અને કેળવણી એક વાડીમાં ફરતાં ફરતાં લેવામાં, કુદરત બોલી, "એ બહેન, આ વસ્તુ જુઓ કેવું સીધું ને મનોહર [illegible] છે. તે કેવું ખીલવામાટે [illegible] છે. એ મારું કામ છે. પણ આ [illegible] [illegible]. કેટલાંક વાંકાં [illegible] ને નીચાં ઉચાં [illegible] છે. પ્રિય બહેન, એમાં અમારી તારી જ [illegible] છે ને તેને [illegible] [illegible] [illegible] છે, ને [illegible] [illegible] સમાધાન પણ નથી." કેળવણીએ ઉત્તર આપ્યો, "ના, બહેન, તેમ નથી. [illegible] ને [illegible] [illegible] મહેનત લીધી છે, પણ ન [illegible] [illegible] [illegible] નહીં, તે પછી [illegible] [illegible] કેમ કરે? એમ [illegible] ને [illegible] જ છે, [illegible] કેતી."

હવે [illegible] [illegible] પડી. કુદરત કહે કે, કેળવણીથી [illegible] [illegible] [illegible] થતું નથી, પણ કુદરતની જ [illegible] [illegible] છે. કેળવણી કહે કે કુદરતી [illegible] [illegible] [illegible] હોય, પણ કેળવણી વિના [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], અને એક [illegible] મોહનાં [illegible] માટી, અને પોતપોતાની શક્તિ [illegible] [illegible] બની [illegible] [illegible] [illegible] ત્યારે તે વિષે [illegible] [illegible] [illegible]. અને એવું [illegible] કે, દરેકે એક એક છોડ પસંદ કરવા, ને પોતાના [illegible] વિરુદ્ધ વર્તાવ કરવાનું તેને ઉછેરવા. કુદરતે એક નાની ગંધેરીના ઝાડને પસંદ કર્યું, અને બોલી, "વાતથી થાય તે કરજે,

તરીકે ધારો કે, એક મનુષ્યને જંગલમાં ફરતાં એક તીર સામટું જડે, તો તેપરથી તે અનુમાન કરશે કે, તે માણસેજ બનાવેલું છે; ને ધારશે કે નજીકમાં મનુષ્યની વસ્તી હોવી જોઇએ. આગાડી જતાં એક ઝુંપડી તેના જોવામાં આવે, ને તેમાં અરધું બળેલું લાકડું તથા ઠુકાયલી રાખ જુએ, તો ખચીત તે એવું ધારે કે, મનુષ્યની વસ્તી દૂર નહીં હોય; કારણ કે બીજું પ્રાણી તેવી રમ જણ સોજા બનાવી શકતું નથી.

[illegible]

[illegible]

સૂંઘી લીધા પછી, નવું રહેઠાણ મળતાં ત્યાં પૂડો બાંધી મધ એકઠું કરવા મંડી પડે છે. એ મધ તેઓને શું કામ લાગશે, તેનું તેઓને ભાગ્યે જ જ્ઞાન છે. જંગલી પ્રાણીઓ આવાં ઉપયોગી હજારો કામો કરે છે, પણ તે તેઓને શા કામનાં છે, તેનું તેઓને જ્ઞાન નથી. આ કામ તેઓ વિચારશક્તિથી નહીં,પરંતુ પ્રેરણાબુદ્ધિથી કરે છે. મનુષ્યમાં તે થોડી છે, કેમકે તેને તેનો ખપ ઓછો પડે છે. બીજો ફેર એ છે કે, મનુષ્ય સિવાય બીજું પ્રાણી હથિયાર અને યંત્ર બનાવી જાણતું નથી. તેથી જ તે આ સૃષ્ટિમાં સર્વ સ્થળે ઉપરીપણું ભોગવે છે; અને લુચ્ચાના છળ કપટને, ઝડપીની ઝડપને, ને બળવાનના જોરને જિતી શકે છે. તે જ એક એવું પ્રાણી છે કે, જે અગ્નિનો ઉપયોગ સમજી શકે છે.

ચીમનલાલ–સાહેબ, મારા વાંચવામાં આવ્યું છે કે, જંગલમાં જ્યારે માણસો દેવતા મૂકીને ચાલ્યા જાય છે, ત્યારે કેટલાક મોટા વાંદરાઓ તેની આસપાસ બેસે છે; પણ લાકડાં મૂકી તેને સળગતો જારી રાખવાની તેઓમાં અક્કલ હોતી નથી.

માહે૦–એપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે ને દેવતા સળગાવી શકતા નથી. આ શોધથી માણસ પોતાનું ખાવાનું અનાજ રાંધી શકે છે, જેમ બીજું કોઈ પ્રાણી કરી શકતું નથી. કપડાં અને અગ્નિવડે, તે જ માત્ર ટાઢથી પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે. વળી તે જમીન ખેડે છે. અને ભવિષ્યના લાભ માટે જનાવરો પાળે છે, ને ઈશ્વરને ઓળખે છે.

છવણરામ–પણ એમાંનું કાંઈ પણ કરી શકે નહીં, તેવા જંગલી મનુષ્યો નથી?

મહેન્દ્ર–તેવા ઘણા દાખલા છે, પણ તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. મનુષ્ય એ મંડળમાં રહેવાને સર્જેલું પ્રાણી છે, અને તેમાં વસવાથી જ તેની બુદ્ધિ ખીલે છે, ને તે વાણીનો ઉપયોગ કરી શકે છે. પશુઓમાં વસતાં એકાંતવાસી મનુષ્યો, કેવળ જંગલી સ્થિતિમાં આવી પડે છે. તે જ પ્રમાણે જો મધમાખી, કીડી, કે ઉંદર પણ પોતાની જાતિમંડળના સહવાસમાં ન રહે તો તેનામાં તેના જાતિભાઈના જેટલું ડહાપણ અને ચતુરાઈ આવવી અશક્ય છે. આ પરથી તમને સમજાશે કે, કેટલાક દાખલામાં ને કેટલાક સંયોગોમાં વિચારશક્તિ અને પરમાબુદ્ધિ વચ્ચેનો તફાવત કહેવો મુશ્કેલ છે. મનુષ્યોના સહવાસથી મનશક્તિ ખીલે છે, અને એકલા રહેનારો મનુષ્ય નહીં આપી શકે તેવા વિચાર અને મત મેળવી શકે છે.

નરોત્તમ–પણ સમુદ્રમાં વસતા કેટલાક મનુષ્યો નીચા સાવ [illegible] પશુઓ કરતા સહેજસાજ જ ચઢે છે. દાખલા તરીકે દક્ષિણ આફ્રિકાના હોટેન્ટોટ અને કાફર લોકોને જુઓ. મારા બાપા કહેતા હતા કે, મધ્ય હિંદુસ્તાનના જંગલમાં પણ એવા જ લોકો વસે છે.

મહેન્દ્ર–હા, તેઓની અને આપણી વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત છે, પણ મનુષ્યના સ્વાભાવિક લક્ષણમાં ઘણી ખરી બાબતમાં તેમાં મળતા આવે છે. હોટેન્ટોટ પણ જમીન ખેડે છે, ઢોર પાળે છે, મંડળીમાં વસે છે; તેઓમાં પણ જબરાથી નબળાનું રક્ષણ કરવાને રાજા હોય છે; તેઓ ખરું ને ખોટું સમજે છે; વાણીથી એક બીજાને પોતાના વિચાર જણાવી શકે છે; સેંકડો વરસની વાતો યાદ રાખે છે; તેમ લગ્નાદિક પણ તેઓમાં છે. તેઓમાં નીતિ

પણ છે. વળી તેઓની પાસે હાથનાં બનાવેલાં હથિયારો ને ઓજારો, કપડાં ને ઘરસામાન છે, તથા શરીરની ચપળતા અને પ્રાણીઓની પ્રકૃતિ સંબંધી જુદી જુદી હકીકત વિષેના જ્ઞાનમાં તેઓ આપણા કરતાં ચડે છે. આપણા લોકોમાંના ઉતરતી પંક્તિના ઘણાજણ, કેળવાયલા માણસો કરતાં જે વિષયમાં ઉતરે છે, તેજ વિષયમાં તેઓ પણ ઉતરે છે.

કેશવ–પણ સાહેબ, એવું કહેવાય છે કે, હાટેન્ટોટમાં ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન અને ભવિષ્યની સ્થિતિનું ભાન નથી; એ શું ખરું છે?

મહેo–આ કહેવું કેટલે અંશે સાચું છે, તે હું કહી શકતો નથી. પણ અફસોસ! આપણામાં પણ કેટલાકોમાં એ સંબંધી બીલકુલ જ્ઞાન નથી, અને કેટલાકના તો વિચારો કેવળ વહેમથી ભરપૂર અને વિચિત્ર હોય છે. ઘણા વિદ્વાન મનુષ્યો પણ એ બાબતમાં ભૂલ કરે છે. એ ભૂલ પૂર્ણ ગંભીરાઇથી વિચારશક્તિનો ઉપયોગ કર્યાથી કે આપણા શાસ્ત્રોના અવલોકનથી સુધારી શકાય છે.

નરોત્તમ–સાહેબ, તમે કહો છો કે, મનુષ્ય સુધરી શકે તેવું પ્રાણી છે, પણ ભૂગોળપરથી જણાય છે કે, ઘણી પ્રજા સુધર્યા વગર કેવળ જંગલીજ અવસ્થામાં પડી રહી છે, તે કેમ?

મહેo–મનુષ્ય તો સુધરી શકે તેવો જ છે, પણ સંજોગથી તે ઘણા કાળ સુધી જંગલી અવસ્થામાં રહે છે એવું બને છે ખરું. લેખનકળા વગર પ્રજામાં ઝાઝો સુધારો થતો નથી; કારણ કે દંતકથા ને મૂળનું જ્ઞાન ઘણો કાળ જાળવી શકાતું નથી. જંગલી અને અભણ

મો૦—પિતાજી, પોતાના કરતાં મોટાને માટે તે એમ બોલે તો હું તેને મૂર્ખ ગણું; કેમકે બીજાં પ્રાણીઓ માણસના ઉપયોગને માટે છે, પણ માણસ કોઇના ઉપયોગને માટે નથી.

કે૦—તું જે આ બોલે છે તે ખરું છે કે? તું હમણાં જ કહે છે કે, માખી આપણને શા કામની છે તે તને ખબર નથી પરંતુ ત્યારે તારે જાણવું જરૂરનું છે કે, માખી આપણું લોહી ચુસે છે; અને તે પરથી આ નિઃસંશય છે કે, આપણે તેના ઉપયોગમાં આવીએ છીએ.

મો૦—એમાં તો મને કશી સમજણ પડતી નથી.

કે૦—આ દુનિયામાં એવાં બીજાં ઘણાં પ્રાણીઓ છે કે, જેને આપણે પીડાકારક ગણીએ છીએ, ને તેને કેવળ નિરુપયોગી ગણી તેના નાશ કરવાના પ્રયત્ન કરીએ છીએ. તેમ જ દુનિયાના કેટલાક ભાગમાં માણસની વસ્તી નથી, પણ ત્યાં પશુ, પક્ષીઓ ને જીવડાં તો હોય છે જ, તો તે સર્વેને માણસના ઉપયોગ માટે ઉત્પન્ન કર્યાં છે એમ કેમ કહેવાશે?

મો૦—ત્યારે તેને શા માટે ઉત્પન્ન કર્યાં હશે?

કે૦—તેઓને સુખ ભોગવવા માટે ઉત્પન્ન કર્યાં છે. આ તો નક્કી છે કે, જીંદગી સર્વેને પ્યારી છે: જેમ માણસ પોતાની જીંદગી પ્યારી છે, તેમ જ માખીને અને કાગડાને પણ છે. મનુષ્ય જ્યાં સુધી આરોગ્ય અને મનશક્તિમાં બળવાન હોય ત્યાં સુધી તે સુખી છે. માણસની સુખ ભોગવવાની શક્તિ બીજા કરતાં ચડતી છે, અને ભવિષ્યની સ્થિતિની જેવી આશા તેને રહે છે, તેવી બીજા પ્રાણીઓમાં નથી, તેથી જ માણસ ચાનો

૧૧

છે; વધારે તેનામાં શું છે? પણ ઈશ્વર તો સઘળાં પ્રાણીઓનું સુખ સરખી રીતે ઇચ્છે છે. તે જેટલો આપણાપર દયાળુ છે, તેટલો જ આ માખીઓપર પણ છે.

મો૦—ત્યારે તે ગમે તેટલી પીડાકારક હોય તોપણ તેને મારવી નહીં?

કે૦—મેં ક્યારે તેવું કહ્યું છે? જેઓ આપણને ઉપયોગી છે તેવાં સઘળાં પ્રાણીઓનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવો, પણ તેઓ પીડાકારક છે એવું આપણે લઈ પડવું નહીં જોઈએ. તેઓ પીડા કરે તો તે પીડા ન થાય તેના ઉપાય કરવા, તેટલો જ આપણો તેના પર હક છે; પણ ફક્ત આપણી મોજની ખાતર કે સ્વચ્છંદીપણા ખાતર તેઓનો પ્રાણ લેવો, એ બહુ નઠારુ કહેવાય! સુશીલ માણસ કોઈ પણ પ્રાણીને પીડા કરવા કરતાં, થોડુ દુઃખ પોતે વેઠવાનું ખુશીથી કબૂલ કરે છે. એક નાનું સરખુ બાળક કોઈ પણ જીવજંતુ કે પ્રાણીનો પ્રાણ લઈ શકે, પણ પૃથ્વી પરના સઘળા રાજાઓ એકત્ર થાય, તોપણ તેઓ તેને સજીવન કરી શકતા નથી. મને એક પવિત્ર માણસની વાત યાદ છે, તે તું સાંભળ. જ્યારે તે જમવા બેસતો ત્યારે ઘણી માખીઓ તેને પીડા કરતી; કોઈ તેના ખાણામાં પડતી, ને કોઈ આંખે, નાકે, મ્હોડે કે કાને વળગતી. તેથી તે માણસ ઘણો કટાળ્યો, ને એક માખીને હાથની ઝડપમાં પકડી લીધી. તેને કશી પણ પીડા કર્યા વગર બારી ઉઘાડીને ઉરાડી મૂકીને તે એટલું જ બોલ્યો કે, "હે અલ્પ પ્રાણી, ઉડી જા તારી એક પાંખને પણ પીડા કરવાનો મને હક નથી, કેમકે એક જ ઈશ્વરે તને ને મને ઉત્પન્ન કર્યાં છે, ને તારે ને મારે માટે દુનિયા વિશાળ છે."

મો૦—આવા દયાળુ માણસપર મને ઘણું વહાલ આવે છે. પણ પિતાજી, જૂદાં જૂદાં પ્રાણીઓ એક બીજાનો નાશ કરતાં નથી શું?

કે૦—કરે છે. ઘણાં પ્રાણીઓ જીવહિંસાથી જ પોતાનું પેટ ભરે છે. દુનિયામાં લડાઈ તો હમેશાં જ ચાલ્યા કરે છે, તેમાં બળિયો નિર્બળને સતાવે છે; ને તે પોતે પણ પોતાના કરતાં વધારે બળિયાનો ભક્ષ થઈ પડે છે. એવી રીતે લાંબા વખતથી ચાલ્યું આવે છે. નિર્દોષ ઘેટું પણ પોતાના એક કોળિયામાં હજારો જીવજંતુ ખાઈ જાય છે. આપણે શ્વાસ લઈએ છીએ તેમાં અને આપણા પીવાના પાણીમાં, નરી આંખે દેખાય નહીં એવાં હજારો ઝીણાં જીવડાં હોય છે; એ સર્વ કુદરતી રીતે થયા જ કરે છે.

મો૦—વાહ! એ તો આશ્ચર્ય! આશ્ચર્ય! જો તેઓ જીવવા અને સુખી થવાને સર્જેલાં છે તો એટલાં જલદીથી કેમ નાશ પામે છે?

કે૦—ઈશ્વરી લીલા એવી છે કે, તેઓ મરી જાય તે પહેલાં નવાં ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તેઓ લાંબું આયુષ્ય ભોગવે તો બીજાંઓની જગ્યા ક્યાંથી થાય? એકને બીજાનો ખોરાક બનાવીને ઈશ્વરે એવો સંબંધ જોડ્યા છે કે, તેનાં કૃત્યની ખૂબી વર્ણવી શકાવી નથી. તું જે આ માખીઓનાં ટોળાં જૂએ છે, તે ઉનાળામાં ઇંડા કે કીડામાંથી ઉત્પન્ન થયાં જ કરે છે. તેઓને ઘણી જલદી પાંખ આવે છે ને તુરત ખોરાક શોધવા ઉડી જાય છે. એ સમયમાં એ માખીઓ કરોળિઆની જાતને ખોરાક પૂરો પાડે છે. તેમ જ તે ચકિઆં, માછલાં, ને બીજાં નાનાં પક્ષીઓનો ખોરાક થાય છે. તે છતાં તેઓની સંખ્યા

દીધી. ત્યારે તે બ્રાહ્મણે કહ્યું, "જુલમગારને એવી જ શિક્ષા યોગ્ય છે." એવા શબ્દો તે બોલે છે. તેટલામાં તો એક રાની બિલાડાએ ઝાડીમાંથી કુદકો મારી બાજને લોહી-લુહાણ કરી મૂક્યો. પેલો બ્રાહ્મણ આ શેરને માથે સવા-શેરનો તમાશો જોતો હતો તેટલામાં, એક વાઘ ઝાડીમાંથી નિકળી આવ્યો તેણે બિલાડાનો ભક્ષ કર્યો. બીજી એક પળ પછી તે વાઘને એક ક્ષત્રિયે બંદુકવડે મારી નાંખ્યો. ત્યારે તે બ્રાહ્મણ ઘણો ખુશી થયો.

આમ જ એક બીજાના ભક્ષ થવાને જુદી જુદી જાતના પ્રાણીઓ સર્જેલાં છે. માટે મનુષ્ય પ્રાણીએ સર્વ પ્રાણીપર દયા રાખવી, ને વગર વિચારે કહેવું નહીં કે આ તે કેવળ નિરુપયોગી છે.

અક્કલ વગરનો છોકરો

અમદાવાદ શહેરમાં વેણીલાલ નામનો એક શાહુકાર રહેતો હતો. તેને ઘેલાભાઈ નામનો એક છોકરો હતો. ઘેલાભાઈને તેના મા બાપે એવો તો [illegible] હતો કે, તે વરસનો થયો ત્યાં સુધી એની ચોપડી પણ તેને વાંચતા આવડતી નહોતી, અને [illegible] ગુણાકાર તો [illegible] [illegible] પલાખાં [illegible] પણ [illegible] [illegible] લખવામાં તેને હાથ [illegible] નહીં, ને એક લીટી [illegible] અક્ષર [illegible] નીચે [illegible] હતા. આથી તેના પિતાને ચિંતા થઈ કે, આ છોકરો [illegible] નહીં તો આ બધી દોલત શી રીતે [illegible] શકશે.

એક દહાડે વેણીલાલ શેઠને [illegible] પરમાનંદ-

કર્યો. ઘેર્યો તો ધ્રુજતો, ગભરાતો ને રોતો ઊભો થયો. મહેતાજીએ તેને ધીરજ આપતાં કહ્યું, "ઘેલાભાઈ, તમે ધણા ડાહ્યા છો, શું કામ રડો છો. તમને કોઈ મારશે નહીં, હો કે! તમે મારી સામું જુઓ, ને હું પૂછું તેનો જવાબ દો. ગભરાતા નહીં, ધીરે ધીરે જવાબ દેજો."

મહેતાજી–તમારી ઉમર કેટલા વરસની છે?

ઘેલો–૧૩ વર્ષની સાહેબ.

મહે૦–ઉમ્મરે તો તમે મોટા છો. વારુ તમને રમવાનું ગમે છે?

ઘે૦–હા સાહેબ.

મહે૦–તમને લખોટે રમતાં આવડે છે?

ઘે૦–હા સાહેબ.

મહે૦–અને હું ધારું છું કે, ભમરડા પણ ફેરવતાં આવડતા હશે? ને કનકવો ચગાવતાં?

ઘે૦–હા સાહેબ.

મહે૦–ઠીક. જુઓ ઘેલાભાઈ, તમારા આ હાથ અને આંગળામાં કાંઈ પણ ખામી નથી. હવે મને કહો, તમને લખતાં આવડે છે વારુ?

ઘે૦–સાહેબ તે શિખવા માંડ્યું, પણ અધવચ મૂકી દીધું છે.

મહે૦–કેમ વારુ?

ઘે૦–મારાથી બરાબર અક્ષર કઢાતા નથી.

મહે૦–ઘેલાભાઈ, જુઓ આ પેલા છોકરાઓ કેવા સારા અક્ષર કાઢે છે. શું તેઓનાં તમારા કરતાં સારાં આંગળા છે?

ઘે૦–ના સાહેબ.

કર્યો. ઘેલો તો મુંઝાયો, ગભરાતો ને રોતો ઊભો થયો. મહેતાજીએ તેને ધીરજ આપતાં કહ્યું, "ઘેલાભાઈ, તમે ઘણા ડાહ્યા છો, શું કામ રડો છો. તમને કોઈ મારશે નહીં, હોં કે! તમે મારી સામું જુઓ, ને હું પૂછું તેનો જવાબ દો. ગભરાતા નહીં, ધીરે ધીરે જવાબ દેજો."

મહેતાજી–તમારી ઉમર કેટલા વરસની છે?

ઘેલો–૧૩ વર્ષની સાહેબ.

મહે૦–ઉમ્મરે તો તમે મોટા છો. વારુ તમને રમવાનું ગમે છે?

ઘે૦–હા સાહેબ.

મહે૦–તમને લખોટે રમતાં આવડે છે?

ઘે૦–હા સાહેબ.

મહે૦–અને હું ધારું છું કે, ભમરડા પણ ફેરવતાં આવડતા હશે? ને કનકવો ચગાવતાં?

ઘે૦–હા સાહેબ.

મહે૦–ઠીક. જુઓ ઘેલાભાઈ, તમારા આ હાથ અને આંગળામાં કાંઈ પણ ખામી નથી. હવે મને કહો, તમને લખતાં આવડે છે વારુ?

ઘે૦–સાહેબ તે શિખવા માંડ્યું, પણ અધવચ મૂકી દીધું છે.

મહે૦–કેમ વારુ?

ઘે૦–મારાથી બરાબર અક્ષર કઢાતા નથી.

મહે૦–ઘેલાભાઈ, જુઓ આ પેલા છોકરાઓ કેવા સારા અક્ષર કાઢે છે. શું તેઓનાં તમારા કરતાં સારાં આંગળાં છે?

ઘે૦–ના સાહેબ.

વારે પોતાના માળાથી ઘણે દૂર શીકાર કરવા જાય છે; અને સાંજના ભમતા કાગડાઓને એકઠા કરીને કા કા કરવા પાળ આગામાં આવે છે. એ ટોળામાં જે ઘરડો હોય છે તે મોખરે રહે છે; જે સહેજમાં ઓળખાઇ આવે છે. એ ઘરડા કાગડાની પાંખના છેડાના વાળ વારે વારે જમીન ઓદવાથી ઘસાઈ જઈ સફેદ થઇ ગયલા હોય છે.

મો૦—તેઓ નિરંતર એક જ ઝાડ પર રહે છે?

બા૦—હા. તે તેમને ઘણું વહાલું હોય છે. પણ જ્યારે તે ઝાડને કાપી નાંખવામાં આવે છે ત્યારે તેઓને ઘણું દુઃખ થાય છે. ઝાડ પડે છે, તોપણ તેઓ તેની આસપાસ શબ્દ કરે છે, ને કાગારોળ કરી મૂકે છે. જ્યારે તે ઝાડ તદન પડી જાય છે ત્યારેજ તેને છોડી બીજે ઠેકાણે જાય છે. ને ત્યાં માળા બાંધે છે

મો૦—ગરીબ બીચારાં પખીડાં! હું ધારું છું કે આપણું ગામને નાશ થવાથી જેટલું દુઃખ આપણને લાગે છે, તેટલુ જ તેઓને પણ થતુ હશે?

બા૦—બેશક જગલી જનાવરોની ઘણી માણસની મળતીને ઘણીખરી મળતી આવે છે, અને કાગડાનું ટોળું જંગલી અવસ્થાના માણસોની મળતીને બહુ મળતું છે. એક બીજાની સહાયતા અને રક્ષણ માટે તેઓ એકઠા થયા કરે છે. પણ તેઓમા આગળ વધવા માટે જ્ઞાન કેળવાથી [illegible] જ્ઞાન નહીં હોવા [illegible] કાગડો પોતાની [illegible] તેમ વર્તે છે [illegible] માણીઓ તો [illegible] મંડળીના [illegible] કરે છે. તેનો [illegible] સ્થળ [illegible] છે તેઓ આખા [illegible] મોટી [illegible] કામો

આડી વાતપર ઉતરી પડ્યા. માખી માટે બીજી વેળાએ વાત કરીશું. હાલ તો હું તને જંગલી પ્રાણીઓની સઘળી મંડળીને લાગુ પડતી એક વાત જણાવવાની મારી ઈચ્છા છે, તે કહું છું; તે તારે સારી રીતે યાદ રાખવી; અને હું આશા રાખું છું કે, સઘળા માણસોને પણ તે લાગુ પાડવામાં આવે તો સારું.

મો૦—તે શું?

બા૦—સઘળી મંડળી, સઘળી ન્યાતો, ને સઘળી જાતોનો હેતુ એવો નથી કે, માત્ર થોડાકને જ લાભ આપવો, પણ તેઓનો હેતુ આખા વર્ગના કલ્યાણનો છે ને તેમ હોવો પણ જોઈએ.

[પ્રાણી વિદ્યા જાણનારની શોધ અને અવલોકનપરથી જણાય છે કે, મધમાખીમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે તેઓ સુંદર છે તેમ જ ઉદ્યમી છે, અને તે જે કદાપણુંથી કાર્ય કરે છે, તેમાં જનાવરોની અલૌકિક શક્તિ દર્શાવે છે. મધમાખ (નર) આળસુ રહે છે તેવા જ કેટલાક ચાકરની જાતમાં પણ હોય છે તેઓ પ્રેરણાબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. કેટલાક હાથીઓનાં અપૂર્વ પ્રેરણાબુદ્ધિ હોય છે. કીડીઓમાં પણ રાજ્યવ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે તેઓ એક સરદારના હોકમ પ્રમાણે કામ કરે છે ને શત્રુના ઉપર હલ્લો કરે છે ત્યારે જીવનાં જોર કરી પડે છે, અને ફતેહ થતા શત્રુના બચ્ચાંને કેદી કરીને પકડે છે. વળી ખાસ્યું માંગે છે તો તેઓને ગુલામ પણ બનાવે છે. પણ આ કીડીઓપર તેઓ દયાની નજરથી જુએ છે પણ મધમાખીઓ જેમ નવમાખ (નર) ને દાબી કાઢી ને પીડા કરે છે, તેમ તેઓ કરતી નથી આ બાબતનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે, કીડીઓમાં મધમાખ કરતાં વધારે ઉંચા પ્રકારની બુદ્ધિ રહેલી છે.]

સીવવા વિષે

(મા અને દિકરી વચ્ચે સંવાદ)

સરસ્વતી નામની એક છોકરી પોતાની મા પાસે બેઠી થાળી સીવતી હતી, તેમાં કંટાળો આવ્યે તે બોલી, "મા, મને સીવતાં પહોર વખત ગયો, હવે તો આ સીવવાનું મૂકી દઉં છું."

મા—કેમ એમ કરે છે? તું તો ક્હેતી હતી કે, આજે થાળી પૂરી કરીશ, ને એ તો હજી ઘણી અધુરી છે.

સર૦—હા, એ અધુરી છે; પણ મા, હવે તો હું એક જ કામ કરવાથી કંટાળી છું, તેથી લખવા બેસીશ.

મા—હું તારી મતલબ સમજું છું, કે મારા ક્હેવાથી તારે ઉલટું જ કરવું.

સર૦—ના ના મા; પણ હવે મને સીવતાં તો સારું આવડે છે, તેથી બીજા વિષયોપર ધ્યાન આપવા ઈચ્છું છું. મારી બેનપણી કાશીને તો એથી અડધું પણ સીવતાં આવડતું નથી; છતાં તેણે ગાતાં, ચિત્ર કાઢતાં વગેરે ઘણી બાબતો શિખવા માંડી છે.

મા—બેન, તારી જીભ જ સડસડાટ ચાલે છે, પણ સીવવું કેમ, તેનું તને જરાએ જ્ઞાન નથી, તે છતાં તું એમ ક્હે છે કે તને સારું સીવતાં આવડે છે. પરન્તુ જો તને સારું સીવતાં આવડતું હોય તો એક થાળી સીવતાં આટલી બધી વાર લાગે કેમ? તારે સારી રીતે જાણવું જોઇએ કે, શું શિખવું જરૂરનું છે, તે છોકરી કરતાં તેની મા સારી રીતે સમજે છે.

સર૦—એ તો ખરું મા, પણ મારે વાંચવું લખવું

ચાનો ધારો પડી ગયો છે: પણ તું જરા વિચાર કરશે તો તને જણાશે કે, એ પૈસાદાર સ્ત્રીઓ પણ એક બીજાથી જુદી રીતે રહે છે: કારણ કે તેઓના પિતા અને ધણી દુનિયામાં જુદી જુદી હાલતમાં હોય છે.

સરલા–હા: એ તો હું જાણું છું કે, કેટલાક શેઠી-આઓ, કેટલાક વેપારીઓ અને કેટલાક મોટા પગારના સરકારી નોકરો હોય છે

મા–ઠીક ત્યારે તું શું એમ ધારે છે કે, આ સઘળા માણસો ને સ્ત્રીઓને એકજ જાતનું કામ અને ફરજ બજાવવાની છે? તું જાણી શકે કે, હું મારો સમય કેવી રીતે ગાળું છું. મારે રાંધવું, ધોવું, ભરવું, છોકરાઓની સંભાળ લેવી, તેમને કપડાં લુગડાં વગેરે આપવાં અને સાફસૂફ [illegible] તેમના [illegible], ને તારા બાપ જે પગાર લાવે છે, તેમાંથી [illegible] ઘરનો ખરચ ચલાવવો, [illegible] છે [illegible] તો જાણે મારું રોજનું કામ થયું પણ [illegible] બહાર જવું, કોઈ સગાં માટે પ્રસંગે [illegible] એ [illegible] [illegible] આનાના [illegible] [illegible] અને તેને [illegible] [illegible] [illegible] જવું, એ [illegible]

[illegible]

૧૬

આન્તારે જાણવું આવશ્યક રહ્યું છે કે, કેળવણીના ઘણા પ્રકાર છે. વાંચવું અને લખવું એ કેળવણીનાં મુખ્ય અંગ છે. એટલે તે માટે તને વધારે કહેવાની જરૂર નથી; પણ સીવવું, ઘરધંધો જાણવો, સારી રસોઈ કરતાં આવડવી, બાળકોને કેળવવા, સગાવહાલામાં ને સારા માણસમાં કેમ વર્તવું, એ પણ કેળવણી છે, ને તે જુદીજ કેળવણી છે. તને રમુજી ચોપડી વાચવી ગમે છે, પણ જે ઉપયોગી ને જ્ઞાન આપનારી ચોપડી છે, તે હંમેશાં રમુજી હોતી નથી, પરંતુ તે ઘરધંધામાં ને ઈશ્વરને જાણવામાં ઘણી કામ લાગે છે. તેથી તે જરૂર વાચવી જોઇએ. તેવા ગ્રંથો વાચવાથી આપણા કુટુંબપ્રત્યેના તથા જ્ઞાતિવર્ગ પ્રત્યેના ધર્મ સમજવામાં આવે છે. સારી ને હોશિયાર છોકરીએ દેશ દેશાન્તરની વાતો જાણવી જોઇએ, કેમકે તે નહીં જાણવાથી કોઈ વખતે [illegible] હાની થાય છે. રસાયણવિદ્યાનું જ્ઞાન તો ઘણું જરૂરનું છે. કેમકે રસોઈ કરવામાં તે વિદ્યાનો કેટલીક રીતે અભ્યાસ થાય છે. ટુંકમાં, ભણેલા ગૃહસ્થો કે જેઓ મળેલા હોય તેઓમાં વાર્તાચિત કરવા જેવા કેટલાક વિષયોનું જ્ઞાન સર્વ સ્ત્રીને અવશ્ય હોવું જોઇએ અને તે કેળવણીનો મુખ્ય નહીં તો અગત્યનો ભાગ છે. ઘણી વાર નવરાશના વખત કુથલીમાં ને લોકોની નિંદા કરવામાં [illegible] ઘણી બાબતો આમાં પણ તેમાં [illegible] થાય છે [illegible] જેઓએ પૂરી અને સારી કેળવણી લીધી હોય છે, તેઓને નવરાશનો વખત ઘણો ઉપયોગી ને આનન્દી થઈ પડે છે.

[illegible] પુસ્તકો વાંચવા ગમે છે. [illegible] પણ

તેમ જલદીથી તમારે કામની શરૂઆત કરવી પડશે. હવે બીજો કોણ આવે છે?

નરોત્તમ—હું ઘંટીવાળો પટેલ, સાહેબ.

મહેતા—એ ધંધો ઘણો ઉપયોગી છે. જો અનાજ પાકે તે દળવું તો જોઈએ જ. કારણ કે તે વગર કેટલીક જાતના અનાજ ખવાય નથી પણ ભાઈ, તું ઘંટી ક્યાંથી લાવીશ?

નરોત્તમ—આપણે એક બનાવી લઈશું

મહેતા—એ ખરું, પણ તે માટે એક ઘંટી બનાવનારો સાથે લેવો પડશે. ઘંટીના પથ્થરો તો સાથે લઈશું. હ[illegible] શું કરશે?

[illegible]—હું સુતાર થઈશ.

મહેતા—મ[illegible] રાક, તું તે ઘણું ઉપયોગી થઈ [illegible] કામ [illegible] માગશે [illegible] વાડો બનાવી [illegible] [illegible]

મહે૦—એ ધંધો કંઈ ઓછી અગત્યતાવાળો નથી. મારા સંસ્થાનમાં જેઓને નાનાં છોકરાં હશે, તેમને તારી પહેલી જરૂર પડશે. જો કે અમે મહેનત મજુરી કરી સાદાઈમાં રહીશું ખરા, તોપણ અભણ રહેવાના નથી. દરેક જણને લખતાં વાંચતાં, ને હિસાબ ગણતાં આવડવું જ જોઈશે. પણ તેને માટે સારી વ્યવસ્થા થાય ત્યાં સુધી તારે સંસ્થાનનો હિસાબ રાખવો. પણ આ કોણ છાતી કાઢીને ઉભો થયો?

માનાજી—સાહેબ, હું સિપાઈગીરી કરીશ, મને સાથે લેશો કે નહીં?

મહે૦—અમે તો સલાહસંપ ચાહીએ છીએ, અને અમારે લડવાની જરૂર નથી. યુરોપની બીજી પ્રજા જ્યારે આવાં નગરો વસાવે છે, ત્યારે ત્યાંના અસલ રહેવાસીઓને મારે છે ને લૂટે છે, તેમ અમે કરવા ધારતા નથી. આટલું છતાં મારા નવા નગરના લોકોને લડાઈની રીત શિખવવાની મારી મરજી છે; ને તે એટલાજ માટે કે, મારા નગરના રાંક લોકોને રંજાડવાને કોઈ ચંડાળ આવે તો તેનાથી પોતાનો બચાવ કરે ને નવા નગરના સરક્ષણ માટે લશ્કરી માણસ તૈયાર ન કરવાં પડે.

પાનાચંદ—સાહેબ, હું તો એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરીકે તમારી સાથે આવવા ઇચ્છું છું.

મહે૦—સદ્‌ગૃહસ્થ? અલ્યા તું શા કામનો?

પાના૦—શા કામનો? અરે સાહેબ, તમને કોઈ મોજમઝા મારનાર પણ જોઈશે કે નહીં?

મહે૦—ત્યારે તું શું એમ સમજે છે કે, તારી મોજમઝાનો ખરચ અમારે ભોગવવો?

આમ દુઃખ થાય છે.” પછી તે હાથીએ પોતાની લાંબી સુંઢને વાંકી વાળી સપાટાબંધ એક નાળિયેર ઉંચકી લીધું, ને એકદમ પોતાના ઉપર બેઠેલા માવતના માથામાં એવા તો જોરથી અફાળ્યું કે, નાળિયેર અને માવતની ખોપરી સાથે જ ભાંગી ગયાં. માવત તો તુરત જ ત્યાં મરણ પામ્યો.

નાનાં બાળકો, જ્યારે તમે કાંઈ પણ રમત ગમત કરો, કોઇને દુઃખ આપવાનો વિચાર કરો, ત્યારે યાદ રાખજો કે અપકારનો બદલો અપકારથી જ મળે છે; અને તેવી વેળાએ આ હાથીનો દાખલો ધ્યાનમાં રાખજો. માણસનો ધર્મ છે કે, સૌનું ભલું કરવું, અને કોઇને પણ દુઃખ ન દેવું, એનાં ફળ સારાં જ મળે છે.